

ISSN 0134 3408

АЗӘРБАЙҖАН

azər

3
1988

Мұасир нағыллар

ЗАЙД ХАЛИЛ. Чыртданла Азманың жени сөркүзәштләри. «Кәнчлик»
Бакыт, 1987.

Зәңді Хәліл сон иллар ушаг наәрі саһа-
сінде ардымыл чалышын жаңылаярының-
даңдар. Эдабијатте ше ғәлең З. Хәлілиң
бірдан-бира наәрі кечмәсі тәсұмбыл көрү-
мөмөнділдер. Ушаглар үчүн наәр ісарәптерінің
төлөттаб болуқтады, во З. Хәліл тох күман-
ки биңүү нисе еттін. Да албадал бир неча
иске китапта чан еттиришиңдер.

«Балычы» онун ишкөн нысар китабы иди, бүндән соңра «Чыгарылғаннан нағылларды» жаранды. Бу күнілердә иса мұзалиғини «Чыртдағы Азманың жени сарқұзантылары» китабы балача охуучулар тәгіндім олнуңб. Бурая біза Зайнід Хәлилиңин Москвада, «Детская литература» изпраffылтында, дүрін Құшакын тарғумасында інағис шеккілде чап олунан «Салам, Чыртдағы». «Мадиңе» изпраffылтынын бурахдығы «Азәрбайжан торпагы» китабларының да алава ет-сан, мұзалиғини сон илләрдеки фәзилиjеттің бүттүнгілукта тасаввурұмұза көтире биләрді.

Алларының чөкдијимиз бу китаблары бир үзүмнүн чөйт бирлоштирир: мұзллиф, тәгдім етдиң повест вә һекајлары нағыл кимни газома алмыншылар. Бұна көрә де онлары мұсир нағылары алданымдыра олар. Мұзллиф би нағылары индики һоязатын, мұсар deoрун толабларында озагасеендира билмниндер.

“Чыртданла Азманның жени сәркүзәштләре”

ри» новостиндан Чыртдан вә Азмым сүрэлары балача охучулара мәденийліккін китабларынан таңындырып. Онларын женисүркүзілдерін де марагалы, йаддагалан вә тоғырлариді. Бир шаралдау эвял, ибратыладын алаңдарда болдуруп лазычы һәм Чыртданы, һәм да Азмымның башына қалоң айналаттары үшүүн сүжет хотты атрафында бирлешілдірмөжүп наңа олумып, һотта айры-айры деталдары, еңисодик тәсір бағыллашып сабынолоры да есас нағисалардың сыйылғатада, вәйдатда верміндерді Тұтакла, мемлүн бала-сынын хиласы ила, Азмымның чиблары ила, овчу вә космонавтың азагедар нағисалар дә марагалыдыр, балача охучуда интизар, наја-чан дугура билір, Хұсуила. Чыртданың космонавт Юри Гагаринда көрушүү йаддан чыхмыр. Қамин сәйин оғадар тобин вә иңиңдердің көзүүнде, онун үш таша чатмасына жеңелдәнисен. Үмүмнүң сүжеттә багланмајан, бәзі лазымсыз, хырада епизодларының айналаттарын нессабина Чыртданы Гагарина достурутуну даңа көнши тәсвир етмәк оларды.

Понеңстә түзәк образы да јахшы тапылышының. Бу образ асарин эсас һадисәләри ила узви шәкиндә бағлана билдир.

Гейд етдијимиз кими, новостада Чыртдан
ва Азмад эсас образлардыр: балача охучулар
опшлары тәсвиринде бир-бирине зидд
инсан хасијатларин кора билирлар. Чыртдан
мүзалифин извялти повестларинде ол-
дугу кими ың чүр чатын вәзијјатдан чыхма-
лы бачаран айлары зирекке өткөттөн кийин

Нә гәрд тәэсүүф докурса да, демәлийик
ки мусыр ушаг көртүү мөнкөб баласын

ки, мұасир ушаг нәсринде мәктеб нағызына
чох аз мұрачиәт олунур, ела бил, бу мөвзү
үнудалмуш кимидир. Заңид Ҳәлилиң «Анар»
повести мәңzs аз мұрачиәт олунан бу мөв-

зуда гэлэмэ олныншдыр. Повестин гэрээнд
рэмъяна Амар биринч синий шакжирдид
онуу бацгалындан фэрглэндиран, айрын
бир сырь хүснүүтэлэр вар ки, музал
онлары диггат мэркээнца сахлаяр. Амар
ахтарыр, фикрилэшир, нэр бир масэлэх
чиддий марглагчын, дэрэл разылаачин
Анарын бээзи нээрэктэлэрийн дэчлэх
кими тээсир багыжламасы да табийн
онун эз харкетирин инфада едир. Нак
мулланын Анара нирслэлимын, Анара
Айтэндэл достлуугу. Рэншилда кусумасы эз
энвэлдлэр да марглагчын, ушаг дунжасы
инфада едир. Мешэдэ Анарын итмэс илэх
илья ахтарышлар да инандырычыдыр. Их
реал, кай нағылвары надисалэр бир-бирээ
ээвээ, бүх исэ, надисалэрин дахаа гарын
ва драматик олмасыны шэртлэндирүү
кин бы повестдэ Анырын мешэдэг тэктэй
гальмасы илэх аллагадар сөннөлээр тобиж
инандырычы дејил. Амар на гэдэр тохиж
олса да, онун гараны мешэдэ тэг тогтолцоог
горхамасы, ёхтаа чанавар, көрүб эслэх
киннэмэсси, сэтијат етмасы реалиг
хымындан бизи инандырмыр. Догтуул
бурада нағылвары магамлар аж дејил, ал
яждан чыхармајаг ки. Амар букунун ул
гыдыр, онун яшидлары яхши билрэг
ки, мешэдэ чанаварла тэг галмаг агасы
дејил.

Жұхарыда гејд етдік ки, Запид Ҳанитабдаки повест вә неқајәларидің науисұрлары күчлүдүр. Элбетте, бу науисур балаға охуқуну тәкәя әләндиңдермәй және ән да дүшінімәй соғып сидір. Лакин сәздеңстелэр дә вар ки, онтар сырғы нағызы поес насы или йөргүлмүннілар: јәни мұзда халық нағыллашырынан монастырь байрағынан оны мұасир нағызы жаратмындыры. Фрасенсаңдары ки, бу мұасир нағыллашыру күкүнүмдүзілә, һояттымызла, елмә тез тарәггинин наудијәлтәләри иле алагы күчлүдүр. «Сабун көпүккәләри» адлы поес да ғомын алагәнни дәрәнән ғисс өдірін. Эдәеки нағисолар ини сабун көпүжүнин дәрекиғовушы мағұрсызла багыл тәғдим олым. Оныларын Іолларда кирпи иле, гүргүй растлашмалары, нәһәжәт, кәмиәт чатмаларынан ғана гаятмалары повестиниң анықтарынан охунаң сағиғеләрдір.

“Гөлбнүүрүн башына көләнләр” деген түндө эң энэви нагыллары мөхөс хүснүү жетлэр даңа габарыг нэээрэй чарпсыр. Анын сиз пашаңлар, динлөр, төрлийн гочалар дауншөнлөр зиндандан, дар агаачын хилас едэн афсанын гүүвалэр, гөрийн талиф елкалэр... һәм бизим, һәм дә җыланларынын нагылларында тәсадүүлдир.

Зәнид Ҳәлил да бу нағыл образларын мәнәрәттә истифадә едир. Повестдә Әһмәт Гәлбинурун көлчәе кетмәләри, бу зашашларына кәлән һадисәләр диггәт мәниләйдир.

Лакин эсарин чидди бир гүсүрү да на-
дан Яшыныр. Билирик ки, ушаглар
жазылан *һәр* наңсы повест. Жаҳуд не-
артыг тәфферрүатларда, тутумсыз
әнвалатларда *ယүклөммәләди*. *Һәр*
ယыгчам, лаконик олмалыдыр ки, ушаглар
чәлд еда билсин, онлары Йормасын. Ад-
жандымнас повестдә исе оғодар *әнвалат*

ванид хэтт гырылыр, арада бошлуганыр. Мүэллиф соңра онлары бир-бiriлэгэлэндирмэк истэсэ дэ, буна мүваффэг билмир.

азычынын китабдакы бутун повест вә
ајалеринде кеирихан, нәчиб, саф бир-
шың жамандадыр: бутун наидис вә әвшатал-
да бу иштың шөләсисин көрү биларлык;
нир олунап балача гөрмөннелар да о-
бының нәрәптиңден күч алырлар. Онлар
мати севир, бөлүкшэр нәрмәт сиди-
шато, гүшила, нејваннада гүлтү көстә-
ләр. Мүәллиф неч бир Јерда Јерсиз
зактика жол бермird, насинычтың жа-
нымыр, садаң оларат, наидисаларның
зининишағы ва мәнтити иш балаача
гуларына йүксек тәрбијәни һиссләр-
шамага чальышыр.

Нытабдағы негајелрәдә дә нағыл елеулары гүвватлайдыр. Аңчаг мүзілдік шының нең бириң нағыл кими тәрдім етмаған. Сәбәп одур ки, бу негајелрәдә реаллықта күчтүлүрдүр. Жазычы нағајатда баш берген сәр күн көрдүйүмүз, мушаныңда еткіншілік жаңиссаңдардың соң ачмыны, онлардың марагаттыларының гәләмә алымыштыр. Бұл нағајелорның наамсызы үчүн йылғамалыг, лакомия хасдыры.

Мұзалиф ғајатда растланығымыз ел ақындары, фанталар мұрағиат едір ки, оның да охуу үчін ибриттіл олсун. Масадан да шашының тачы нағтында неқаја» бу да идан марагалыдыр. Сиңаплар падашының пишишін азғын һарқотяләрі, гүлшандылығы енін иле башта бир неқајақ дақыл да бендер һадис ила сәсленір. Бәпшілік-дөвлеңтістің неч кімде гұмырып, оның да озы ила ғойбір апармаж истајір ва б. Егерде аз жағдайдағы да ғылыми

Бекајеләр өз һәммиң көрә кичикдир.

— «Нұжайынан» топтап паталық
бір неқаја вар. Некајада күншіздік
абын ачылсы, алға бир Іерде да күншіз-
ады чакилемір. Балача охучу дәрілік
бунун күншіз олдугуаша баша дүшүр-
ебігүч өлгеннен адамлары» некајасында
гејри-ади бир еңкәден бәсі олнуң. Біл-
када оғру. Жаланчы, хулинган жохуд-
мын ки, милис діс жохуды. Бунун авзанды-
рыбы, гејри-ади машиналар вар. Бу машины
жинсанлардың көмөйінде көлір, онларды
рузур, тәбиэттің тәhlукәләрінін габагы
хөбөр верір. Балача охучу баша дүшүр-
ебінде бело олна олмаса да, кәләңдәк

некеяларин бир чохунда надиселәнгларының оз нөјаты, мараглы дүнjasы изгальдыр. Бу дүнжадан ойнаң, күләмбашысы сәдән, күсан, сәјаһетте чыхан, шәзали, мәнрибан ушаглар боланырыламагы сөзән Эминиәниң океан сәјаһеттө чыхмак сүнгى иялә Іашајан Вугарын, һәм инсизисин комәйләдә Јарасыны сагаца Ајселин, пул кисесин итироң Танҗаныллары, арыллары сөзән Назимин, Айтанинан йалан, сөзләр катынчы, Ынсан

Жазычы һәр һансы һекајосинде табиилин, һәжатилин горумага чалышыр. Билир ки, сүнгилек ушагларының нәзәрини дәрһал чөлб едәчек.

«Охујан когуш», «Күншшин дәнисза галан сачлары», «Некајәләрдин балач охучуларының көзләри» инчүндә чанлы табиат лөвәләрди чанланып. Жазычы когушун неча охумасының, язышдан соңра сусмасының, күншин шәфәгәләрдин дәнисза неча салмасының нәр икى некајәдо бөдии чәбәтдан тә'сирли тасвир едир. Бела көзлә, поетия тасвирлары онун о бирнә эсәрләриндә — повестләриндә, некајәләрнән тез-тез раст калирик («Чијәләкләрнән чәйрајы нағылы», «Аյто во Назим», в. со.). Бунлар Азәрбајҹан нағылларыны хатырладыр, бо'зиләри исә тәэсүф ии, сун'и, ўудурма тә'сир былашылар. Дүшүнүлмәмениң, һәјатдан тәбиилекдән узаг некајәләр да раст калирик. Буна «Нең заман данышымлајан нағыл» некајаси мисал ола биләр. Бир нағылны нечким, неч заман данышымырса, бәк жазычы ону нија галәмә алмышыдир? Џетта сонда мүәлләфиң «белә хона кәлмәз надисиниң севор ки» демеси да тәзечүк догурму. Экәр бу хонакаймзәс надиседирсе, нија жазылымышыдир? Ачыгашкар көрүнүр ки, бү некајә — нағылның китап салынмынса еңтијаç јөхдүр. Бәзин некајәләр јарымчык кими көрүнүр. «Дәниизин тапшырыгы», некајаси буна мисал ола биләр. «Бәйделән шаһадат бармагы» некајәсендәкى надисинин тәрбијиви эшмиijәти варса да, бөдии чәһәтдин ногсанылдыр. Тасвирлар охучуда неч бир емсөй догурмур.

Китабдакы повестларда, некајелерда бозай наидисалер, ситуациялар бир-бирин охшашыр. Бы охшарлыг айры-айры епизодлардан озуну көстәрип. Мұхтәлиф, гәріби мәмләттәрдә наәр одунан парчалар дедиклары мисал ола біләр.

Китаб төхүнниң өзбетдән чох гүсүрлүгүрдү.
Но гәрдө орфография сөйнүн өләр? Демек
одар кир, кир сөйніфада. Мұзғалиғиң одар таңы
киїссинде де тәкрап сезөләр болдуру. Мәселе
лаз, «билимнам» созу по гәрдө шыланып.
Мәкәр ону башга соң аззәт етмак мүмкүн
де жи? Мисал учун, «Чыртданла Азманың
жених сәркүштөштөрлөри» поистинең прологу
назэр жетирмәк кишафтадыр. Балаша би
матидә бу көлмә бир чүмләдә бо'зни ик
аддо тәкрап олунар. Тәнгидин Игор Мотя
шовун сөз жерине верилан магзатында
кајелләрден айрылмадығы учун охучы чап
баш галып. Ахы бу мәгәләдир, ону тәз
сөйніфадан башламаг лазым иди.

Зәнид Хәлил бу китабы илә кенинш жаралып, дычының имкандарына малик олдуғанда, бир даға сүбт еди. Одур ки, сидан даңында жашылар козалмаға там нағтының вардыр. Истәрдик ки, о, газандыры мұвақиттән фәгүләттәрдә инфағүләттәмисин. ахтарлы ларның даңасын еттирип унагларын бүкүнші нөжатына дөрниндән мұдахилә етсек, онда нағтында жени-жени, мараглары жә мазмұндардан азасын.